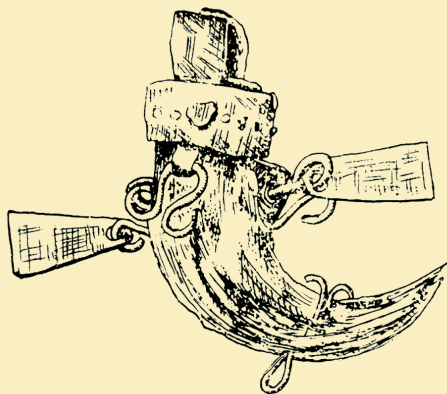

PRUTHENIA

TOM III

Olsztyn 2008

O TAK ZWANEJ CZĘŚCIOWEJ OKUPACJI ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ PRZEZ PRUSÓW – GŁOS W DYSKUSJI

Artykuł jest próbą weryfikacji źródeł pisanych i ich interpretacji historycznych z wynikami badań archeologicznych. Zanim przejdziemy do meritum zagadnienia, nieco uwag o uwarunkowaniach tego rodzaju dowodzenia. Interpretacja źródeł archeologicznych z późniejszych faz wczesnego średniowiecza (XII–XIII w.) dla znacznych obszarów Europy środkowo-wschodniej i północnej jest zależna przede wszystkim od metod stosowanych dla badań protohistorycznych. Na ten stan rzeczy składa się nie tylko ubóstwo rodzimych źródeł pisanych, ale i obiektywnie niedoskonała wymowa odkryć archeologicznych. Konfrontacja tych dwu kategorii danych tylko w wyjątkowych przypadkach pozwala pokusić się o weryfikację poglądów i sformułowanie jednoznacznych wniosków. Poruszamy się tu często w sferze hipotez badawczych budowanych na bazie swoistego procesu poszlakowego.

Takie wątpliwości nakazują daleko idącą ostrożność w formułowaniu kategoriycznie ujętych sądów. Przykładem niech będzie choćby niedawna praca T. Nowakiewicza i W. Wróblewskiego o tzw. „Legendzie galindzkiej” Piotra Dusburga w świetle badań archeologicznych, gdzie autorzy podejmują próbę konfrontacji przekazu o zagładzie Galindów z wynikami badań archeologicznych prowadzonych na Pojezierzu Mrągowskim. Otóż rezultaty dotychczasowych badań wykopaliskowych zestawione z legendarnym w swej wymowie tekstem źródłowym nie konweniują ze sobą. Odrzucając balast rozmaitych interpretacji średniowiecznego tekstu, przyjęto zapis jako odzwierciedlenie rzeczywistych wydarzeń, zaś retrospekcję historyczną opartą na faktach archeologicznych tylko warunkowo jako metodę badawczą lub raczej eksperyment formalny czy nawet prowokację intelektualną¹. Autorzy, po analizie źródeł ar-

---

¹ T. Nowakiewicz, W. Wróblewski, „*Legenda galindzka*” Piotra Dusburga w świetle badań archeologicznych, [w:] *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu*

cheologicznych (w tym datowaniach ^{14}C) dochodzą do wniosku, że „Legenda galindzka” opisuje wypadki z czasów buntu Miecława, lub też lata następujące bezpośrednio po jego słumieniu w 1047 r. Z jednej strony przytaczali oni wiarygodnie brzmiące hipotezy o jego sojuszu mazowiecko-pomorsko-pruskim zaś z drugiej potwierdzony w źródłach sojusz polsko-ruski (wikińsko-warecki). Galindowie mogli być sojusznikami Miecława ze strony pruskiej. Być może, jak sądzą wspomniani autorzy, efekty wykopalisk – ślady zniszczenia ośrodków w Czarnym Lesie, Bożym i Ruskiej Wsi mówią nam o zgładzeniu buntu mazowieckiego wielmoży lub reperkusjach jemu towarzyszących a opisanych w legendarnej formie przez Piotra z Duisburga opisującego tę krainę jako *terra desolata*.

Trzeba tu dopowiedzieć, że owa ostrożność dotyczy nie tylko chronologii wydarzeń, ale też przynależności etnicznej poszczególnych ośrodków. O ile mamy do czynienia z dobrze zbadanymi kompleksami osadniczymi (wraz z cmentarzyskami) i odpowiednio dużymi seriami zabytków tworzących zespoły zwarte, to uprawdopodobnia to wnioskowanie. Trudność pojawia się jednakże już na poziomie masowych materiałów – ceramiki naczyniowej, której identyfikacja kulturowa nasuwa znacznie większe trudności w późniejszych fazach wczesnego średniowiecza. Ma wówczas miejsce daleko idąca unifikacja i standaryzacja naczyń całkowicie obtaczanych, gdzie jedynie szczegółowe badania technologiczne pozwoliłyby na reinterpretację dotychczasowych ustaleń identyfikacyjnych (ceramika pruska i słowiańska). Ważne w tym zakresie będą badania nad zespołami zwartymi stanowisk wielofazowych jak np. Ostróda – Kajkowo².

Takie bowiem ważne ośrodki jak np. Zajączki (centrum osadnicze Sasinów), Zwiniarz, Gutowo, jak wykazały badania, dostarczyły materiałów o północnomazowieckich i zachodniochełmińskich cechach stylistyczno-technicznych. Dlatego tak ważne jest stworzenie systematyki przemian wytwórczości garncarskiej obszaru pogranicza a także poszczególnych obszarów plemion pruskich.

Zupełnie osobną pozostaje kwestia możliwości interpretacyjnych dotyczących identyfikacji kulturowej we wczesnym średniowieczu, szczególnie w jego późnych fazach.

Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. A. Bursche, R. Ciołek, Warszawa 2003, s. 313.

² I. Mirkowska, *Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie*, [w:] *Ceramika zachodniobałtyjska. Źródła i interpretacje, materiały z konferencji, Białystok 22-24.09.2002*, red. M. Karczewska, M. Karczewski, Białystok 2003, s. 281-291.

„Częściowa” czy „przejściowa okupacja”?

Zanim przejdziemy do zasadniczego tematu rozważań o tak zwanej częściowej okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów – analogicznie jak do tematu podjętego w odniesieniu do Galindii – ponownie zadać musimy sobie pytanie o możliwości reinterpretacji faktów/hipotez historycznych w konfrontacji z wymową źródeł archeologicznych. Czy „nieme” źródła wykopaliskowe, choć obiektywne, posiadają odpowiednią moc dowodową, czy nie podlegają swoistej nadinterpretacji w wyniku chęci ciągłego dopasowywania do wydarzeń historycznych „faktów” archeologicznych. Czy ewentualne najazdy, a wreszcie i przejściowa okupacja pozostawia ślady w kulturze materialnej odkrywanych stanowisk? Na ile przydatne mogą się okazać badania językoznawcze w rekonstrukcji osadnictwa przełomowego wieku XIII dla przemian cywilizacyjnych na badanym obszarze ziemi chełmińskiej.

W tytule artykułu celowo użyto określenie „częściowej” zamiast „przejściowej” jak stosują to mediewiści – Powierski³, Ślaski⁴ czy Bieniak⁵, a to z tej racji, iż rzeczywiście, jeśli owa „okupacja” w ogóle miała miejsce – według Jana Powierskiego⁶ około jednego roku – to dotyczyła niewielkich w istocie obszarów północno-zachodniej części ziemi chełmińskiej (Starogród-Chełmno, Pigża, Rogowo). Przeciwstawne stanowiska wobec hipotezy okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów zajęli: Stanisław Kujot⁷ oraz Kazimierz Ślaski⁸, przy czym ten ostatni akcentował szczególnie przyczyny polityczne pruskiego zaboru ziemi chełmińskiej. Z kolei Janusz Bieniak⁹ odnosił przekaz Dusburga do walk na pograniczu chełmińsko-pruskim nad Osą, częściowo zaś do incydentalnych starć w południowej części ziemi chełmińskiej. Jak słusznie zauważył wówczas J. Powierski atak J. Bieniaka na wiarygodność kroniki Dusburga nie przesądził rozwiązania kwestii, a przedstawiając swoje poglądy zaprosił do dalszej dyskusji. U jej podłoża winny leżeć, zdaniem Powierskiego,

³ J. Powierski, *Przekaz Dusburga o najazdach pruskich i przejściowej okupacji ziemi chełmińskiej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1971, nr 4, s. 379-425.

⁴ K. Ślaski, *Problem zajęcia ziemi chełmińskiej przez Prusów*, Acta Baltico-Slavica, 1969, t. 6, s. 213-218; idem, *Przyczyny polityczne zaboru ziemi chełmińskiej przez Prusów w XIII wieku*, Acta Baltico-Slavica, t. 7, 1970, s. 23-30.

⁵ J. Bieniak, *Studia nad dziejami ziemi chełmińskiej w okresie piastowskim*, Rocznik Grudziądzki, t. 5-6, 1970, s. 5-69.

⁶ J. Powierski, op. cit., s. 420-425.

⁷ S. Kujot, *O bajecznym zamku Vogelsang i dębie w (Starym) Toruniu*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 1, s. 50-53; idem, *Trzy grody pruskie w ziemi chełmińskiej*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 1, 1908, s. 87-92.

⁸ K. Ślaski, *Problem zajęcia ziemi chełmińskiej...*, s. 213-218.

⁹ J. Bieniak, op. cit., s. 55-56.

studia zmierzające w kierunku ustalenia starszych źródeł, na których oparł swą kronikę Dusburg, jak i szerszy kontekst historyczny jej powstania – jako przyczynek do stanu badań nad zagadnieniem późniejszego zajęcia ziemi chełmińskiej przez Zakon, którego nie można identyfikować z formalnym nadaniem mu tej ziemi przez księcia Konrada.

Przekaz Dusburga o trzech grodach okupowanych przez Prusów

Dusburg podawał, że gdy Krzyżacy mieli swoją siedzibę na dębie w miejscu zwanym *Vogelsang* (dziś prawdopodobnie Toruń-Rybaki), Prusowie mieli grody w Rogowie i Starogrodzie a pruski nobil Pipin – osiek nad jeziorem, nazwany następnie od jego imienia (dziś Pigża). Pokonawszy załogę Rogowa, Krzyżacy zniszczyli ten gród, a następnie przy pomocy wziętego do niewoli dowódcy opanowali także Starogród i w końcu schwytali i zamęczyli Pipina¹⁰. Warto zaznaczyć, iż siedziba Pipina to nie *castrum* lecz *propugnaculum* czyli w mniemaniu kronikarza mniej umocniona i mniejsza od dwu pozostałych grodów, być może zbudowana i umocniona na przejściowy pobyt. Trzeba tu wspomnieć, że większość grodów w ziemi chełmińskiej (między Chełmnem a Osą) została określona w dokumencie z „Lonyz” z lat 1222/1223 jako *quondam castra*, zniszczone przez najazdy pruskie, natomiast z tegoż dokumentu wiemy o odbudowie Chełmna (Chełmno jednak jest wzmiankowane przez Dusburga jako Starogród). Pozostaje nierozstrzygnięta sprawa, czy ewentualny gród pruski zajął miejsce słowiańskiego (Kałdus), czy też został założony obok, na miejscu późniejszego zamku krzyżackiego. Ze Starogrodu Prusowie mogli kontrolować północną część ziemi chełmińskiej (Kałdus – *sedes regni principalis*).

Prześledźmy zatem dane o kilku grodach jakie miały zostać opanowane przez Prusów na ziemi chełmińskiej. W istocie dotyczy to trzech obiektów obronnych: Pigży, Rogowa i Starogrodu.

Gród w Pigży – grodzisko owalne w literaturze występuje jako Leszcz, ułamki naczyń późnośredniowiecznych (XIV w.)¹¹. Majdan 60 x 40 m przewyższony 3 m nad majdan wał, wysokość wału od fosy 7–8 m, deniwelacje nad jeziorem do 20 m. Ceramika stalowoszarą. W źródłach po raz pierwszy jako *Hezelech* w 1311 r. (rycerz Piotr z *Hezelech* zapewne właściciel tej wsi).

---

¹⁰ P. Dusburg, *Chronicon Terre Prussiae von Peter Dusburg*, hrsg. von M. Toppfen, [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Leipzig 1861; por. Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, tłum. S. Wyszomirski, opr. J. Wenta, Toruń 2005, s. 48–49.

¹¹ A. Kola, *Późnośredniowieczne grody w ziemi chełmińskiej*, Toruń 1991, s. 137–138.

Gród w Rogowie (?) można odnieść do warowni w Jedwabnie – w średniowieczu gród Żyda (*Seyde*). W Jedwabnie odkryto cztery fazy zasiedlenia wczesnośredniowiecznego i jedną późnośredniowieczną. Grodzisko zachowane obecnie w połowie, o wymiarach 50 x 70 m, ze śladami wałów od strony południowej i zachodniej, na wysokim brzegu Drwęcy, która swym nurtem zabrała połowę stanowiska; jego chronologia to VIII–XIII w. zaś faza XIII/XIV w. – zapewne odpowiadająca czasowi domniemanej okupacji. (pierwsza wzmianka 1338)¹².

Starogród (wcześniej Kałdus) był stolicą kasztelani (prowincji), a więc pierwszym grodem który należało obsadzić w przypadku okupacji tego terenu, natomiast Pigża i Rogowo odcinały Stary Toruń od możliwości ataku na ważny szlak komunikacyjny z Kujaw przez Stary Toruń do Chełmna a Rogowo – z Chełmna i Starego Torunia na Mazowsze. Usytuowanie trzech grodów umożliwiało także kontrolę ruchu na Wiśle i podejmowanie rabunkowych wypadów za tę rzekę. Trzeba pamiętać, że Prusom w mniejszym stopniu zależało na eksploatacji ludności chłopskiej ziemi chełmińskiej, niż na zdobyciu łupów, najłatwiejszych do uzyskania na szlakach handlowych. Tak więc rozmieszczenie grodów zajętych przez Prusów przemawia za wiarygodnością przekazu Dusburga (inne zdanie miał na ten temat J. Bieniak – uznając zbyt duże odległości między tymi ośrodkami (15–23 km). Z kolei fakt, iż Prusowie nie zasiedlili puszczy gąlindzkiej, nie może być zdaniem J. Powierskiego argumentem przeciw okupacji ziemi chełmińskiej, ta ostatnia bowiem ludniejsza i bogatsza była atrakcyjniejsza dla pruskich nobiliów.

Najważniejszym jednak zarzutem wysuwanym przez J. Bieniaka jest twierdzenie, że „fakt ewentualnej okupacji nie został w ogóle wspomniany” w żadnym z dokumentów nadawczych ziemi chełmińskiej, między 1228 a 1231 r. Natomiast K. Ślaski¹³ uważał, iż okupacja ziemi chełmińskiej przez Prusów rozpoczęła się już w 1226 r. i trwała 7–8 lat. Dusburg omawiając niszczenie ziemi chełmińskiej przez Prusów rzeczywiście nie wspomina nic o jej zajęciu przez Prusów. Porównując wyniki analizy dokumentów dokonanej przez J. Bieniaka z informacjami Dusburga – zdaniem J. Powierskiego należałoby wyciągnąć wniosek, że zajęcie ziemi chełmińskiej przez trzy pruskie załogi nastąpiło dopiero 1231 r.¹⁴ W takim razie okupacja ta rozpoczęła się latem 1231 r. i trwała bardzo krótko

---

¹² A. Kola, op. cit., s. 177–178; W. Chudziak, *Jedwabno, gm. Lubicz*, [w:] *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*, red. J. Chudziakowa, Toruń 1994, s. 74–84. (IV faza osadnicza grodu datowana na XIII w.).

¹³ K. Ślaski, *Przyczyny polityczne...*, s. 27–30.

¹⁴ J. Powierski, op. cit., s. 401.

(może kilka miesięcy). Czy zatem jest szansa na jakieś ślady jakie mogła pozostawić w kulturze materialnej tej części ziemi chełmińskiej?

Nie bez przyczyny dokonamy w tym miejscu próby zinterpretowania ewentualnych śladów wpływów etnokulturowych, jakie dostrzegamy opisane w jednej z ostatnich publikacji W. Chudziaka¹⁵. Tamże na rycinie (mapce) odnoszącej się do strefy chełmińsko-dobrzyńskiej w XII i na początku XIII w., zaznaczona została strefa zasiedlona o niepewnej przynależności etnokulturowej, wcinająca się klinem w centrum ziemi chełmińskiej. Czy chodziło o ewentualny komponent pruski, którego kontynuację znajdujemy na obszarach Pomezanii? Co mogło wpłynąć na taki obraz etnicznego zróżnicowania zasiedlenia obszarów Pomorza Nadwiślańskiego? Na taki obraz nie zdają się wskazywać źródła archeologiczne, których wymowa nie upoważnia do stawiania hipotezy o obcoetnicznym zróżnicowaniu centralnej części ziemi chełmińskiej. Może wspierają ją źródła toponomastyczne? Tu mamy enigmatyczne dane, które niestety nie są poparte głębszymi badaniami językoznawczymi. Bo, czy nazwy typu *Wieldzadz*, *Grudziadz*, *Szynwałd*, hydronimy jak *Lutryna* mogą przesądzać o etnicznym charakterze ziem, czy też raczej są przejawem kalek nazewniczych, produktywności pojedynczych dzierżawczych nazw typu *Kantyła* (od pruskiego *Cantila*) lub też tzw. nazw jenieckich typu *Pruska Łąka* czy *Prusy*.

Nie można też bezkrytycznie interpretować pojedynczych znalezisk zabytków jak ostroga z grodziska w Szynwałdzie¹⁶ czy też zapinka podkowiasta z gródka stożkowatego w Bachotku na Pojezierzu Brodnickim¹⁷, które występują jako pojedyncze egzemplarze „importów” obcoetnicznych w kontekście masowych materiałów i innych zabytków lokalnego pochodzenia o cechach słowiańskich. Tego typu interpretacje mają sens przy komplementarnym uwzględnianiu wielu elementów kultury materialnej (stylistyka wytwórczości rękodzielniczej), jak i symbolicznej (rodzaj pochówka).

Podsumowując, należy odrzucić tezę o tzw. okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów, na rzecz jej zniszczenia poprzez niszczycielski najazd, którego skutki były znaczące na tyle, że wytworzyły potrzebę odzyskania utraconych ośrodków przez misję biskupa Chrystiana, a wzmacniając ar-

---

¹⁵ W. Chudziak, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, Mons Sancti Laurentii, t. 1, Toruń 2005, ryc. 55, s. 138.

¹⁶ J. Bojarski, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania 1995 roku)*, [w:] *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek)*, red. W. Chudziak, Toruń 1997, s. 163-186.

¹⁷ K. Grażauski, *Bachotek – średniowieczny gródek rycerski na ziemi chełmińskiej*, Sprawozdania Archeologiczne, t. 40, 1988, ryc. 160, s. 336.

gumentację wyolbrzymiono w literaturze przedmiotu owe najazdy opisując je jako okupację. Oczywiście brak znalezisk (artefaktów) świadczących o pobycie Prusów na kilku obiektach warownych (Pigża/Leszcz, Rogowo/Jedwabno, Starogród/Kałdus) nie wyklucza rzeczywistego opanowania tych ośrodków przez nich. Wydaje się jednak, że nie byli oni w stanie zorganizować się na tyle, aby władać tymi grodami bez odpowiedniego zaplecza, zatem wypada się zgodzić z J. Powierskim o krótkotrwałym ich opanowaniu, może nawet mniej niż kilka miesięcy.

Zatem skłonni jesteśmy widzieć w tzw. okupacji ziemi chełmińskiej raczej krótki epizod jej częściowego zawłaszczenia bez próby zorganizowania trwałego oporu, nie mówiąc o eksploatacji gospodarczej tego obszaru.

ÜBER DIE SOGENANNTTE TEILWEISE BESETZUNG DES KULMER LANDES DURCH DIE PRUBEN – EIN DISKUSSIONSBEITRAG

Zusammenfassung

Im Artikel wird versucht, die in der Geschichtsschreibung fest verankerte These der zeitweisen Besetzung des Kulmer Landes durch Prußen zu Beginn des 13. Jahrhunderts anhand des archäologischen Materials zu überprüfen. Es zeigt sich, daß diese – sollte es sie überhaupt gegeben haben – keine materiellen Spuren in den untersuchten Grabungsstätten hinterlassen, die mit in den Schriftquellen erwähnten Orten (Pigża/Leszcz, Rogowo/Jedwabno und Starogród/Kałdus) identifiziert werden. Weiter unerforscht bleibt das zeitliche und räumliche Ausmaß dieser Besetzung, die der Verfasser eher als Ausdruck der „Propaganda des Ausmaßes der prußischen Bedrohung“ die der Geschichtsschreiber des Deutschen Ordens Peter von Dusburg zur Rechtfertigung des Kreuzzuges verfaßte, betrachtet. Es handelt sich wohl eher um einen Überfall mit zerstörerischen Folgen, nach dem aus uns unbekanntem Gründen ein zügiger Wiederaufbau der Wehranlagen nicht erfolgte.

PRUTHENIA

Tom III

Towarzystwo Pruthenia
Ośrodek Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Olsztyn 2008

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa: Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążauski,
Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski

Redagują: Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Marek Pacholec (sekretarz), Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan

Tłumaczenie streszczeń i spisu treści: Joachim Stephan

Przygotowanie do druku i projekt okładki: Marek Pacholec

ISSN 1897-0915

Towarzystwo Pruthenia

Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Adres Redakcji:

10-402 Olsztyn, ul. Partyzantów 87, Dom Polski

tel. (089) 5276618

PRUTHENIA

Band III

Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Preußen
und der baltischen Völker

Verein „Pruthenia“

Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

Wissenschaftlicher Beirat: Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grażauski,
Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski

Redigiert von: Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Marek Pacholec (Sekretär), Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan

Übersetzung der Zusammenfassungen
und des Inhaltsverzeichnisses: Joachim Stephan

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf: Marek Pacholec

Olsztyn 2008

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

Bogdan Radzicki, <i>Von der Redaktion</i>	5
I. Studien und Artikel	
Seweryn Szczepański, <i>Die pomesanische Burg in Alt Christburg</i>	11
Grzegorz Białuński, <i>Preußische Auswanderung vom 11.-14. Jahrhundert</i>	35
Joachim Stephan, <i>Die Besiedlung der Komturei Elbing bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts</i>	65
II. Materialien und Quellen	
Robert Klimek, <i>Die Funktion und der derzeitige Erhaltungszustand der mittelalterlichen Langwälle im Südteil des Hochstiftes Ermland</i>	163
III. Polemiken und Diskussionen	
Wojciech Nowakowski, <i>Die Genese der Prußen – Kommentar eines Archäologen</i>	209
Kazimierz Grażauski, <i>Über die sogenannte teilweise Besetzung des Kulmer Landes durch die Prußen – ein Diskussionsbeitrag</i>	251
Mirosław J. Hoffmann, <i>Die gerettete Geschichte Ostpreußens</i>	259
Anna Bitner-Wróblewska, Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Wojciech Wróblewski, <i>Eine Erwiderung auf Mirosław J. Hoffmann</i>	267
IV. Rezensionen und Besprechungen	
Dariusz Adam Sikorski, <i>O pozycji prawnej kobiety pruskiej [Über die Rechtsstellung der preußischen Frau]</i> (Seweryn Szczepański).	275
Andrzej Radziwiński, <i>Chryścianizacja i ewangelizacja Prusów [Die Christianisierung und Evangelisierung der Prußen]</i> (Alicja Dobrosielska).	285

Andrzej Radzimiński, <i>Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525 [Die Kirche im Deutschordensland Preußen 1243–1525]</i> (Alicja Dobrosielska).	291
---	-----

V. Berichte und Ankündigungen

Marek Pacholec, <i>Konferenzbericht: Die preußischen Steinbaben. Kulturphänomen oder europäische Alltäglichkeit? Angerburg, 4–5 10. 2007.</i>	299
---	-----

VI. Chronik

Izabela Lewandowska, <i>Alte und neue Wettbewerbe über die Prußen.</i> ..	309
Izabela Lewandowska, <i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2007.</i>	319

S P I S   T R E Ś C I

Bogdan Radzicki, <i>Od Redakcji</i>	5
I. Studia i artykuły	
Seweryn Szczepański, <i>Pomezaniański gród w Starym Dzierzgoniu</i>	11
Grzegorz Białuński, <i>Emigracja Prusów w XI-XIV wieku</i>	35
Joachim Stephan, <i>Die Besiedlung der Komturei Elbing bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts</i>	65
II. Materiały i źródła	
Robert Klimek, <i>Funkcjonowanie i obecny stan zachowania średnio-wiecznych wałów podłużnych w południowej części dominium warmińskiego</i>	163
III. Polemiki i dyskusje	
Wojciech Nowakowski, <i>Geneza Prus – komentarz archeologa</i>	209
Kazimierz Grażawski, <i>O tak zwanej częściowej okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów – głos w dyskusji</i>	251
Mirosław J. Hoffmann, <i>Ocalona historia Prus Wschodnich</i>	259
Anna Bitner-Wróblewska, Tomasz Nowakiewicz, Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Wojciech Wróblewski, <i>Mirosławowi J. Hoffmannowi w odpowiedzi</i>	267
IV. Recenzje i omówienia	
Dariusz Adam Sikorski, <i>O pozycji prawnej kobiety pruskiej</i> (Seweryn Szczepański).	275
Andrzej Radziwiński, <i>Chryścianizacja i ewangelizacja Prusów</i> (Alicja Dobrosielska).	285
Andrzej Radziwiński, <i>Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525</i> (Alicja Dobrosielska).	291

V. Sprawozdania i komunikaty

- Marek Pacholec, *Sprawozdanie z konferencji: Pruskie baby kamienne. Fenomen kulturowy czy europejska codzienność? Węgorzewo, 4-5 X 2007 r.* 299

VI. Kronika

- Izabela Lewandowska, *Dawne i nowe konkursy o Prusach.* 309
- Izabela Lewandowska, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Pruthenia za rok 2007.* 319